

MAGDALENA HUŁAS

VICTOR CAZALET — POLITYCZNY OFICER ŁACZNIKOWY MIĘDZY W. CHURCHILLEM A W. SIKORSKIM

Nazwisko Victora Cazaleta często pojawia się w pracach dotyczących rządu polskiego na emigracji w Londynie, nie jest więc zupełnie obce polskiemu czytelnikowi. Wzmianki poświęcone tej postaci są jednak lapidarne i nie charakteryzują bliżej ciekawej postaci Victora Cazaleta. Co więcej, często informacje podawane zarówno przez historyków, publicystów, jak i osoby stykające się bezpośrednio z Cazaletem są nieścisłe czy wręcz błędne. I tak na przykład, w pracy poświęconej gen. Władysławowi Sikorskiemu, Olgierd Terlecki pisał, iż Victor Cazalet był posłem do Izby Gmin z okręgu East Islington¹, podczas gdy posłem z tego okręgu była jego siostra — Thelma Cazalet, a on sam był wieloletnim posłem z okręgu Chippenham. Z kolei Jan Drohojowski przedstawiał w swoich wspomnieniach Victora Cazaleta jako pułkownika wywiadu brytyjskiego, który został przydzielony Sikorskiemu w charakterze oficera łącznikowego przez sztab brytyjski². Żadne znane źródła nie potwierdzają związków Cazaleta z wywiadem, a i nie sztab brytyjski był odpowiedzialny za jego nominację na stanowisko oficera łącznikowego. Mieczysław Nurek pisał o Cazaletcie i jako o „łączniku wojskowym przy rządzie RP” i jako o „politycznym oficerze łącznikowym przy rządzie polskim”³. W rzeczywistości Cazalet był politycznym oficerem łącznikowym, ale przy gen. W. Sikorskim osobiście a nie przy rządzie polskim.

Mianem „osobistego łącznika z premierem Churchillem” określali Cazaleta m.in. O. Terlecki i Leon Mitkiewicz⁴, natomiast Edward Raczyński pisał o nim po prostu jako o „łączniku”, stwierdzając jednak, że sam Cazalet zwierzał mu się z „niektórych kłopotów, wyływających z niejasnego określenia jego stanowiska «łącznika»”⁵. Raczyński nie poświęcał zresztą postaci Victora Cazaleta więcej uwagi, parokrotnie jedynie wymieniając jego nazwisko. Nieco więcej informacji znaleźć można we wspomnieniach L. Mitkiewicza i on jednak nie ustrzegł się pomyłek. Błędnie pisał nazwisko Cazaleta (jako Casalet), stwierdzał również, że ciało Cazaleta (który zginął 4 lipca 1943 r. wraz z gen. Sikorskim w katastrofie gibraltarskiej) nie zostało znalezione, podczas gdy

¹ O. Terlecki, *General Sikorski*, T. I. Kraków 1981, s. 302.

² J. Drohojowski, *...Wspomnienia dyplomatyczne*. Warszawa 1959, s. 230.

³ M. Nurek, *Polska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1936—1941*. Warszawa 1983, s. 298.

⁴ L. Mitkiewicz, *Z Gen. Sikorskim na obczyźnie (Fragmenty wspomnień)*, Pa-ryż 1968, s. 112.

⁵ E. Raczyński, *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora... 1939—1945*. Londyn 1960, s. 77.

w rzeczywistości odnaleziono je i pochowano 12 lipca 1943 r. w Gibraltarze.

Śmierć Victora Cazaleta odbiła się w Londynie szerokim echem, gdyż był on wówczas postacią znaną w kręgach politycznych. Poświęcono mu w prasie artykuły wspomnieniowe, składano hołd jego pamięci w Izbie Gmin. Wspomniany był nie tylko przez rodzinę i przyjaciół, ale i przez swoich wyborców, jak również politycznych oponentów. 13 lipca w kościele St. Margaret's w Londynie odprawione zostało nabożeństwo żałobne za Victora Cazaleta, w którym wzięło udział wiele osobistości, w tym niemal wszyscy członkowie brytyjskiego parlamentu. Bardzo liczną grupę wśród obecnych stanowili Polacy.

W miarę upływu czasu nazwisko Victora Cazaleta odchodziło jednak w zapomnienie i próżno byłoby go szukać w *Dictionary of National Biography*. Zwraca również uwagę ubóstwo wzmianek o tej postaci w publikowanych wspomnieniach brytyjskich polityków. Dostyc wyjątkową pod tym względem pozycją są pamiętniki Harolda Nicolsona⁶. Ich autor utrzymywał bliskie kontakty z Cazaletem i poświęcił mu w prowadzonym przez siebie dzienniku wiele miejsca.

Dopiero w roku 1976 ukazała się biografia Victora Cazaleta, przypominająca tę postać, której autorem jest Robert Rhodes James⁷. Praca ta pozwala bliżej poznać osobę Cazaleta, jego życie prywatne i działalność polityczną, choć jej lektura pozostawia pewien niedosyt. R. R. James skupił się głównie na opisanu wczesnej działalności V. Cazaleta, stosunkowo mało miejsca poświęcając ostatniemu okresowi jego życia. Lata 1939—1943 zostały potraktowane przez autora skrótowo, informacje dotyczące ówczesnych wydarzeń i odgrywanej przez Cazaleta roli przedstawione zostały w sposób pobieżny i uproszczony. Mimo tych braków biografia Victora Cazaleta jest pozycją ważną, a jej wartość jest tym większa, że autor wykorzystał w swoich badaniach zachowany przez rodzinę Victora Cazaleta jego dziennik, prowadzony od trzynastego roku życia, jak również inne materiały z rodzinnego archiwum Cazaletów.

Niniejszy artykuł, którego celem jest przybliżenie czytelnikowi polskiemu postaci Victora Cazaleta, opiera się głównie na ustaleniach R. R. Jamesa, choć w niewielkim stopniu wykorzystane zostały również nieznanne materiały archiwalne. Brak możliwości przeprowadzenia szczegółowej kwerendy w archiwach brytyjskich sprawił, iż nacisk położony został na podsumowanie znanych faktów z życia Cazaleta, wykazanie pewnych luk i nieścisłości w rysującym się obrazie tej postaci i jej roli oraz wskazanie kierunków, w jakich dalsze badania działalności Victora Cazaleta mogłyby zmierzać.

*

Victor Cazalet przyszedł na świat w zamożnej i wpływowej rodzinie o bogatych tradycjach. Jego przodkowie, hugonoci z Langwedocji, opuściwszy Francję znaleźli schronienie w Anglii, podczas gdy druga część

⁶ H. Nicolson. *Diaries and Letters. 1930—1945*, ed. by Nigel Nicolson. London 1970.

⁷ R. James, *Victor Cazalet. A Portrait*. London 1976.

rodziny osiedliła się w Rosji. Obie gałęzie rodu świetnie prosperowały. William Marshall Cazalet i jego żona, Maud (córka szkockiego baroneta) mogli zapewnić swoim dzieciom — Edwardowi, Victorowi, Thelmie i Peterowi — szczęśliwe, dostatnie i wolne od trosk dzieciństwo. Mogli również zapewnić im wysoką pozycję społeczną, dzięki swojemu majątkowi, posiadaniem koneksjom i dbałości o edukację dzieci w ekskluzywnych szkołach.

Victor Cazalet urodził się 26 grudnia 1896 roku w Londynie. Jego matką chrzestną została królowa Victoria. Wczesne dzieciństwo Victor spędził w Fairlawne, rodzinnej posiadłości w hrabstwie Kent, w wieku lat siedmiu wysłany został do internatu w Folkestone, a następnie do Evelyns — znanej szkoły w Hillingdon, przygotowującej kandydatów do ekskluzywnych „public schools”. W roku 1909 Victor Cazalet rozpoczął naukę w najstarszej i najstynniejszej z nich — Eton.

Już na podstawie samego faktu ukończenia przez Cazaleta tej szkoły można było wyrokować o dalszej drodze jego życia, jest bowiem niemal regułą, że absolwenci „public schools” studiują w jednym z college’ów Cambridge lub Oxford, zajmując następnie wysokie pozycje w publicznym, a zwłaszcza politycznym życiu Wielkiej Brytanii. Do dzisiaj około 75% konserwatywnych posłów do Izby Gmin jest absolwentami „public schools”, w tym przeważającą większość stanowią wychowankowie Eton. W przypadku Victora Cazaleta schemat: Eton — Oxbridge — House of Commons również został zrealizowany, chociaż z pewnym opóźnieniem, wywołanym wybuchem I wojny światowej.

Cazalet, mimo iż nigdy nie był pacyfistą, znajdował się pod dużym wpływem poglądów głoszonych przez Normana Angell’a⁸, był żarliwym wyznawcą doktryny Christian Science i wybuch wojny traktował jako największe zło. Na pogłębienie tych uczuć wpłynęła śmierć brata — Edwarda, który zginął w okopach Francji we wrześniu 1916 r. W dwa miesiące później Victor Cazalet również został skierowany do Francji, gdzie walczył ofiarnie, zyskując sympatię kolegów i uznanie przełożonych. Brał też udział w walkach pod Ypres, a okazana wówczas dzielność przyniosła mu Military Cross.

W listopadzie 1917 r. przydzielony został do ekipy gen. Henry Wilsona, reprezentującego Wielką Brytanię w nowo utworzonej sojuszniczej Najwyższej Radzie Wojennej. Nie był jednak zadowolony z tego przydziału, nie wierzył w sens wykonywanej pracy ani w skuteczność działania Rady. Starał się nawet o powrót na linię frontu, ale nie uzyskał na to zgody swoich przełożonych. Z tym większym więc zainteresowaniem przyjął propozycję gen. Knoxa uczestniczenia w ekspedycji wojsk brytyjskich na Syberię.

Cazalet przywiązywał do tej wyprawy dużą wagę i starannie się do niej przygotowywał. Przystąpił nawet do nauki języka rosyjskiego, osią-

---

⁸ Sir Norman Angell (1874—1967), brytyjski ekonomista i publicysta. Autor m.in.: *The Great Illusion* (1910), *The Economic Chaos and the Peace Treaty* (1919), *The Fruits of Victory* (1921), *The Unseen Assassins* (1932), *Peace With the Dictators?* (1938). Laureat pokojowej nagrody Nobla w 1933 r. Wywierał duży wpływ na poglądy swoich współczesnych. Jego praca *The Great Illusion*, przedstawiająca przewidywane ekonomiczne skutki konfliktu światowego, zyskała olbrzymi rozgłos; tłumaczona była na 22 języki.

gając w tym zakresie niezłe rezultaty. W drogę wyruszył w październiku 1918 r., na Syberię dotarł jednak dopiero po dwu miesiącach, zatrzymał się bowiem dłużej w Stanach Zjednoczonych, zwiedzając Nowy Jork, Boston, San Francisco, a następnie Honolulu.

Pierwsza wizyta w USA rozbudziła w Cazaletcie nie tylko zainteresowanie tym krajem, ale i prawdziwą nim fascynację. Wracając z Syberii, raz jeszcze odwiedził San Francisco i Nowy Jork i utwierdził się w przekonaniu o niezwykłości Stanów Zjednoczonych. W swoim dzienniku opisywał Kalifornię jako „kraj marzeń”, „ziemię obiecaną” i już wtedy stwierdzał, że na pewno znaczną część swego życia spędzi w USA. I rzeczywiście — wracał do tego kraju wielokrotnie, zawsze zachwycając się jego urodą i walorami Amerykanów. Dostrzegał również ich wady, ale w niczym nie zmieniały one pochlebnej opinii, jaką wyrobił sobie o Stanach Zjednoczonych i ich obywatelach. W czasie swoich niemal corocznych pobytów w USA Victor Cazalet nawiązał wiele kontaktów, zawarł wiele znajomości i przyjaźni z osobistościami liczącymi się w życiu gospodarczym, politycznym i kulturalnym Ameryki, m.in. Henry Fordem, Herbertem Hooverem, Theodorem Rooseveltem, Walterem Lippmannem, Charlesem Chaplinem. Nawiązał również bliskie stosunki z dawnymi przyjaciółmi swojego ojca — Taylorami i został ojcem chrzestnym ich córki, Elizabeth⁹. Swoje osobiste sympatie przenośli Cazalet na grunt polityki, stając się rzecznikiem ścisłego współdziałania krajów anglosaskich.

Po tej dygresji, dotyczącej stosunku Victora Cazaleta do Ameryki i Amerykanów powróćmy do jego pobytu na Syberii z przełomu lat 1918/1919. Jak pisze R. R. James, Cazalet udawał się do Rosji z silnym antybolszewickim nastawieniem, wywołanym przede wszystkim faktem utraty — w wyniku rewolucji — majątku przez jego rodzinę. Na przekonania Cazaleta duży wpływ miały również jego pochodzenie, atmosfera, w jakiej wzrastał, i odebrane wykształcenie. Pobyt na Syberii przekonał go wprawdzie o niemożliwości przywrócenia przedrewolucyjnego systemu w Rosji, ale w niczym nie zmienił jego niechętnego nastawienia do tego kraju¹⁰.

Uczucia te pogłębiały się w miarę upływu czasu i w wyniku kolejnych wizyt w Związku Radzieckim. W maju 1939 r. Cazalet spędził tam trzy tygodnie — okres, o którym pisał, że był jednym z najbardziej interesujących, ale i najbardziej przygnębiających w jego życiu¹¹. Cazalet raz jeszcze miał okazję odwiedzić Związek Radziecki, udając się tam wraz z gen. W. Sikorskim w 1941 r. Wrażenia z podróży opisał w broszurce *With Sikorski to Russia*. Problemy związane z tą podróżą i z tą publikacją omówione zostaną w dalszej części niniejszego artykułu.

W 1919 r. Victor Cazalet, powróciwszy z Rosji do Anglii, rozpoczął

⁹ 16 kwietnia 1941 r. Victor Cazalet — przebywający wówczas wraz z gen. Sikorskim w USA — z radością odnotował w swoim dzienniku informację o zawarciu przez swoją 9-letnią chrześniaczkę Elizabeth Taylor 7-letniego kontraktu filmowego. (James, op. cit., s. 257).

¹⁰ Victor Cazalet pisał wówczas: „My hatred for Bolshevism has not diminished, but my dislike of the Russians has enormously increased” — cyt. za James, op. cit., s. 65.

¹¹ V. Cazalet pisał o tym pobycie w ZSRR: “The three weeks were among the most interesting but most depressing of my life” (cyt. za James, op. cit. s. 183).

studia w oksfordzkim Christ Church College. W czasie studiów, trwających do 1922 r., ostatecznie postanowił zająć się polityką. Duży wpływ na podjęcie tej decyzji miało grono osób, wśród których Cazalet się obracał, bowiem wielu spośród jego znajomych i przyjaciół było ważnymi osobistościami życia politycznego Anglii. Należeli do nich m.in. lord Balfour, Austen Chamberlain i Winston S. Churchill, którzy służyli Cazaletowi radą i pomocą w początkach jego aktywności politycznej.

Oceniając działalność Victora Cazaleta na tym polu, należy stwierdzić, że nie osiągnął on prawdziwych sukcesów. Wprawdzie mając 28 lat został konserwatywnym posłem do Izby Gmin z okręgu Chippenham (stając się najmłodszym członkiem Parlamentu reprezentującym ten okręg), zyskał wśród swoich wyborców znaczną popularność, ale nigdy nie zdobył naprawdę liczącej się, wpływowej pozycji w Parlamencie, nie osiągnął żadnego stanowiska rządowego. W początkowym okresie swojej działalności w Izbie Gmin Victor Cazalet oceniany był jako jeden z najzdolniejszych i najlepiej zapowiadających się młodych członków Parlamentu. Okazało się jednak wkrótce, że nie spełniał pokładanych w nim nadziei — podczas gdy on zajmował w Izbie Gmin najniższe stanowisko parlamentarnego prywatnego sekretarza, jego rówieśnicy — Anthony Eden, R. A. Butler czy Duff Cooper sięgali po coraz wyższe szczeble kariery politycznej.

Próbując wyjaśnić tę sytuację, R. R. James zwracał uwagę głównie na cechy charakteru Victora Cazaleta — wśród których ambicja nie była najsilniej rozwinięta, oraz na różnorodność jego zainteresowań — wśród których polityka nie zajmowała wyraźnie uprzywilejowanego miejsca. Jak wynika z zachowanych dokumentów i wspomnień osób stykających się z Cazaletem, nigdy nie charakteryzował się on pragnieniem wybicia się i żądzą zaszczytów, nie wykazywał żadnych dążeń do osiągnięcia jakiegokolwiek stanowiska w Gabinetcie. Nie próbował też stworzyć żadnego stronnictwa czy grupy nacisku ani też przyłączyć się do grup już istniejących. Działał zupełnie sam i między innymi dlatego nie zdołał osiągnąć większych wpływów. Ponadto w swojej działalności politycznej starał się kierować przyjętymi w życiu prywatnym zasadami uczciwości, rzetelności i prawości, co przynosiło mu oddanie przyjaciół i uznanie wyborców, sprawiało jednak, że jego poczynania często były mało skuteczne.

Działalność w Parlamencie dawała Victorowi Cazaletowi wiele satysfakcji i bardzo go zajmowała, nie wypełniała jednak jego życia całkowicie. Innymi jego pasjami były: podróże, sport i muzyka. We wczesnej młodości rozważał on nawet możliwość poświęcenia się karierze artystycznej. Odstąpił wprawdzie od tego zamysłu, pozostał jednak dobrym pianistą i wrażliwym odbiorcą muzyki. Znacznie więcej wyjątkowych wręcz zdolności przejawiał Cazalet w dziedzinie sportu. Był on znakomitym tenisistą i graczem w squasha, w której to dyscyplinie czterokrotnie zdobył tytuł amatorskiego mistrza Wielkiej Brytanii (w latach 1925, 1927, 1929 i 1930).

Kolejną pasją Victora Cazaleta były podróże. Najczęściej i najchętniej wyjeżdżał do Stanów Zjednoczonych, był również w Kanadzie, Australii, Związku Radzieckim, Palestynie, Syrii, Indiach, Południowej Afryce, Złotym Wybrzeżu i w niemal wszystkich krajach europejskich.

Wyjazdy te były na tyle częste, że wywoływały nieprzychylny komentarze ze strony niektórych polityków. Insynuowano, że Cazalet wykorzystywał stanowisko posła do organizowania i finansowania swoich podróży.

Victor Cazalet bardzo ostro zareagował na stawiane mu zarzuty, stwierdzając m.in.: „nigdy, od czasu gdy zostałem członkiem Parlamentu, nie przejechałem ani jednego jarda, nie licząc podróży z Londynu do mojego okręgu wyborczego, na koszt państwa”¹². Krytyka skłoniła go jednak do nieco odmiennego potraktowania swoich, w dalszym ciągu bardzo częstych, wyjazdów. W połowie lat trzydziestych Victor Cazalet wprowadził zwyczaj przedstawiania wyborcom wyników odbywanych podróży. Relacje te były szeroko omawiane w prasie lokalnej, trafiały nawet czasami na łamy prasy centralnej, przynosząc Cazaletowi uznanie i łagodząc krytykę.

Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się sprawozdania z pobytu w Indiach (1933/34), albowiem panująca tam wówczas sytuacja bulwersowała nie tylko rządzące kręgi W. Brytanii. Również europejskie wizyty Cazaleta wzbudziły duże zainteresowanie, tym bardziej, że przypadły na niezwykle gorący dla tego kontynentu okres. I tak, Victor Cazalet odwiedził Niemcy latem 1933 r., czyli w parę miesięcy po dojściu Hitlera do władzy, w Saarze przebywał pod koniec 1934 r., czyli na parę miesięcy przed decydującym o jej powrocie do Niemiec plebiscytem, w Hiszpanii był w czasie toczącej się tam wojny domowej, na początku 1937 r., do Austrii przyjeżdżał przed i po Anschlussie (w marcu 1937 i w kwietniu 1938 r.).

Ten burzliwy okres w dziejach Europy i bogaty w wydarzenia etap życia Victora Cazaleta wywarł duży wpływ na ostateczne ukształtowanie jego postawy, przekonań i dążeń. Wówczas właśnie zaczął on okazywać zainteresowanie losem Żydów i próbami utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Problemy te zajmowały stopniowo coraz ważniejsze miejsce w życiu Cazaleta, stając się wkrótce jego prawdziwą pasją. Poświęcał się im niemal całkowicie, co było niezwykłością, bowiem dotychczas zawsze rozpraszał swoje wysiłki i zdolności.

Na tak ogromne zainteresowanie Cazaleta syjonizmem duży wpływ mieli ludzie z jego najbliższego otoczenia, a zwłaszcza Arthur Balfour — autor deklaracji z 1917 r. w sprawie utworzenia w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej, oraz Chaim Weizmann — przewodniczący Światowej Organizacji Syjonistycznej, późniejszy pierwszy prezydent Izraela.

Przyczyn związania się Cazaleta z ruchem syjonistycznym R. R. James szukał ponadto w tradycjach rodzinnych (dziadek Victora, Edward Cazalet był gorącym zwolennikiem i propagatorem idei syjonistycznych), stwierdzał jednak, że motywem decydującym było prawdziwe przejęcie się losem Żydów¹³. Victor Cazalet wielokrotnie występował

¹² Cyt. za: James, op. cit., s. 127.

¹³ E. M. Epstein napisał o Victorze Cazaletcie: „No politics or self-interest motivated his championship of Zionism. He helped the Jews because he felt that was humanity's duty”. (Cyt. za: James, op. cit., s. 175).

w interesie uchodźców żydowskich na forum Parlamentu i w brytyjskiej prasie, wyjeżdżał do Palestyny, nawiązywał bezpośrednie kontakty z żydowskimi przywódcami, nie zważając na to, że odsuwa go to coraz bardziej od bliskich mu dotychczas polityków.

Działalność na rzecz Żydów do końca pozostała dla Victora Cazaleta najważniejszą sferą jego aktywności. Nie osłabiło jej również ożywione zainteresowanie sprawami polskimi, które od 1940 r. poważnie absorbowały Cazaleta. Jego bliskie związki z rządem polskim przebywającym w Londynie, mimo iż nie były dlań pierwszoplanowymi, zaważyły jednak na jego życiu (i śmierci) i w niniejszym artykule znajdują bardziej szczegółowe omówienie.

*

Nawiązanie przez Victora Cazaleta bliskich stosunków z rządem RP nie było przypadkowe — jego zainteresowanie sprawami polskimi sięgało jeszcze 1922 r. Spędził on wówczas w Polsce dwa tygodnie — czas zbyt krótki, by poznać obcy kraj, jak się jednak okazało wystarczająco długi, by się zrodziła chęć poznania. Cazalet zwrócił wówczas szczególną uwagę na trudności, na jakie napotykała odbudowa państwa polskiego, dostrzegając jednak i osiągnięcia niepodległej Polski. W Polakach cenił ich niezłomność, uważał jednak, że „nie mają najmniejszego pojęcia, jak żyć”¹⁴.

Prawdopodobnie ta ostatnia uwaga nie odnosiła się do Alfreda hrabiego Potockiego, u którego Cazalet gościł w 1922 r. i u którego w osiem lat później spędził święta Bożego Narodzenia. Obydwie te wizyty wywarły na nim duże wrażenie.

Zainteresowania Victora Cazaleta Polską znalazły też oddźwięk w jego działalności politycznej. Na uwagę zasługuje fakt, że swoją dziewiczą mowę, wygłoszoną 24 marca 1925 r. w Izbie Gmin, poświęcił sprawom środkowoeuropejskim, w tym głównie Polsce. W późniejszych swoich wystąpieniach parlamentarnych często powracał do tych zagadnień.

Również osobiste kontakty Cazaleta z Polakami były odnawiane. Olbrzymim przeżyciem, o którym z dużą afekcją pisał w dzienniku, było dla niego spotkanie z Ignacym Janem Paderewskim, którego podziwiał jako wielkiego muzyka, polityka i człowieka, określając go wręcz mianem „półboga”. Parokrotne spotkania z Paderewskim zawsze były przez Cazaleta entuzjastycznie relacjonowane w jego pamiętniku.

Jednak najtrwalsze więzi złączyły Victora Cazaleta z generałem Władysławem Sikorskim. Do ich pierwszego spotkania doszło w kwietniu 1940 r., kiedy to Cazalet — wraz z grupą innych parlamentarzystów brytyjskich — odwiedzał wojsko polskie we Francji. Następne spotkania obu polityków miały już miejsce w Londynie. Wartym odnotowania jest fakt, że w czasie swojego zaledwie dwudniowego pobytu w Wielkiej Brytanii w czerwcu 1940 r. gen. Sikorski zatrzymał się w hotelu Dorchester, którego współwłaścicielem był właśnie V. Cazalet. W dniu 19 czerwca, w czasie wspólnego obiadu, Cazalet i Sikorski mieli możliwość

¹⁴ Cyt. za: James, op. cit., s. 80.

wymiany poglądów i bliższego poznania się. Jak widać obdarzyli się wzajemną sympatią, skoro do kolejnego spotkania doszło już 2 lipca, a cały weekend 6—8 lipca Sikorski spędził w Great Swifts, posiadłości Victora Cazaleta.

Jak pisze R. R. James, „...w trakcie prowadzonych wówczas dyskusji ich wzajemne zaufanie rosło i zrodził się pomysł, żeby Cazalet został oficerem łącznikowym między Wolnymi Polakami [sic!] a Rządem Brytyjskim”¹⁵. W rzeczywistości już 3 lipca 1940 r. Sikorski wystosował do W. S. Churchilla pismo, w którym — powołując się na zainteresowania Cazaleta sprawami polskimi — prosił o mianowanie go politycznym oficerem łącznikowym. W adnotacji poczynionej na tym dokumencie Churchill stwierdzał, że z zadowoleniem przyjmuje propozycję Sikorskiego. Dnia 9 lipca mjr Victor Cazalet został przez War Office zwolniony ze służby wojskowej i odelegowany do służby nowej, którą odtąd pełnił w charakterze osoby cywilnej¹⁶.

Tak więc inicjatywa w sprawie mianowania Cazaleta politycznym oficerem łącznikowym między Churchillem a Sikorskim została podjęta przez tego ostatniego — to Sikorski prosił o tę nominację Churchilla, a nie Churchill proponował ją Sikorskiemu. Ponieważ inicjatywa wyszła ze strony polskiej, należałoby rozważyć, na ile była ona — z punktu widzenia Polaków — trafna, to znaczy na ile osoba Victora Cazaleta była pomocna w realizowaniu planów i zamierzeń rządu R.P. By o tym rozstrzygnąć, z jednej strony należy odpowiedzieć na pytanie, czy bliskie mu były dążenia rządu polskiego do przywrócenia Polsce niepodległości i czy chętnie i aktywnie włączał się w pomoc w ich realizowaniu, z drugiej zaś na pytanie, jakie możliwości działania miał Cazalet, tzn. jakie miał w tym czasie poparcie wśród polityków brytyjskich, jaki prestiż, jaki wpływ na posunięcia parlamentu i rządu brytyjskiego.

Odpowiedź na pierwsze z postawionych pytań, mimo tego co zostało już napisane o życzliwym stosunku Victora Cazaleta do Polski i Polaków, nie jest wcale jednoznaczna i oczywista. Wprawdzie wydaje się rzeczą niewątpliwą, że był on oddany swoim polskim przyjaciółom, że solidaryzował się z ich dążeniami, należy jednak odnotować, że nie wszyscy byli o tym przekonani.

W aktach polskiego Prezydium Rady Ministrów zachował się dokument (autor pisma i jego data nie są niestety znane), w którym stwierdza się, że do osób „niechętnie do Polski usposobionych należy major Victor Cazalet”¹⁷. Dokument ten dotyczy wydanej 20 sierpnia 1940 r. w Londynie książki *After the War*, w której opublikowanych zostało 14 artykułów poświęconych zagadnieniom celów wojny i organizacji Europy powojennej. Większość z tych artykułów powstała w okresie od kwietnia do lipca 1940 r. Jedenaście spośród nich napisanych zostało

¹⁵ James, op. cit., s. 232. James wielokrotnie używa w odniesieniu do Rządu i Wojska Polskiego w Wielkiej Brytanii błędnego i mylącego określenia „Wolni Polacy” (np. na s. 226 — Free Polish forces, s. 232 — Free Polish Government, s. 233 — Free Poland, itd.).

¹⁶ Public Record Office, Londyn (dalej: PRO), Prime Minister's Office (dalej: PREM) 4/19/1.

¹⁷ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego w Londynie, Prezydium Rady Ministrów — PRM 20/13.

przez członków brytyjskiego parlamentu, w tym jeden przez Victora Cazaleta. Opinia o niechętnym wobec Polski stosunku Cazaleta oparta została na fragmencie jego artykułu, poświęconym przyszłym granicom, w którym wypowiadał się on m.in. za przekazaniem Gdańska i części „korytarza”, jak również części Śląska Niemcom. Równocześnie jednak rozważał on możliwość przekazania Polsce Prus Wschodnich¹⁸.

Wprawdzie omawiany artykuł powstał w czasie, gdy Cazalet nie był jeszcze związany z rządem RP, ale i w odniesieniu do okresu późniejszego wydaje się, że nie wykorzystywał on wszystkich posiadanych możliwości występowania w obronie interesów polskich, a zwłaszcza w Izbie Gmin. Trzytomowe opracowanie W. Jędrzejewicza, *Poland in the British Parliament, 1939—1945*, nie wykazuje żadnej aktywności ze strony Cazaleta w sprawach polskich. Jego nazwisko pojawia się tam tylko czterokrotnie — trzy razy Cazalet wspomniany jest już pośmiertnie, a tylko raz wymieniany jako interpelant, mianowicie pod datą 10 maja 1939 r., kiedy to skierował do R. A. Butlera pytanie dotyczące emigracji Żydów z Polski do Palestyny¹⁹. Nie odnotowano natomiast żadnych jego wystąpień w latach wojny.

Zadziwia zwłaszcza milczenie w sprawie losu Żydów polskich, bowiem wydawać by się mogło, że wobec równoczesnego zainteresowania Cazaleta sprawami żydowskimi i sprawami polskimi jego aktywność na tym polu powinna być szczególnie duża. Tymczasem nic nie wskazuje na to, by aktywnie wspierał on wysiłki rządu RP zmierzające do ratowania Żydów polskich. Jednym z najważniejszych elementów tych starań polskich władz naczelnych były próby uświadomienia społeczeństwu i rządowi państw sojusznicznych ogromu zbrodni dokonywanych w Polsce przez okupantów. Prowadzono zakrojoną na szeroką skalę akcję informacyjną o stale pogarszającym się, tragicznym losie Żydów polskich, domagano się od państw alianckich potępienia eksterminacji Żydów i wspólnego wystąpienia z ostrzeżeniem Niemców²⁰. W działania te starano się zaangażować jak najwięcej wpływowych osób, tym bardziej więc zastanawia brak danych świadczących o udziale Victora Cazaleta w tej akcji.

¹⁸ Ibidem. Cytowany przez autora dokumentu fragment artykułu Victora Cazaleta brzmi następująco: „Odbudowa Polski przedstawiać będzie niejedne trudne problemy, zwłaszcza jeśli Rosja Sowiecka będzie jeszcze w posiadaniu tej części terytorium Polski, którą jeszcze okupuje. Znając uczucia narodowe Polski, nie mogą wyobrazić sobie, by jakiś rząd polski w przyszłości mógł kiedyś zadowolić się granicami, znacznie mniej rozległymi niż te, które posiadała Polska przez ostatnie lat 20. Pewne korektywy granic powinny nastąpić. Wilno powinno pozostać częścią Litwy. Gdańsk i część korytarza powinny przyspaść Niemcom. Granica Śląska powinna być zrektyfikowana ściślej na korzyść Niemiec, a dla rekompensaty za te koncesje terytorialne na rzecz Niemiec, wziąłbym poważnie pod rozwagę sprawę oddania całych Prus Wschodnich Polsce. Tu znowu bym zaproponował Niemcom tam mieszkającym opcję, czy chcą pozostać obywatelami polskimi, w określonym okresie czasu, albo — jeśli wolą — przenieść się do Niemiec”.

¹⁹ *Poland in the British Parliament, 1939—1945*, ed.: W. Jędrzejewicz, vol. I (March 1939 — August 1941), New York 1946, s. 54.

²⁰ Zob. Zestawienie polskich wystąpień na Zachodzie dla ratowania Żydów [w:] K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi. 1939—1945*. Londyn 1968, s. 302—304.

Nie znaczy to wprawdzie, że Cazalet nie podejmował żadnych kroków w obronie Żydów, ale zwraca uwagę fakt, że wszelkie jego wystąpienia przebiegały niezależnie od wystąpień rządu polskiego. Świadectw jego działalności na tym polu dostarcza wielokrotnie już cytowana biografia pióra R. R. Jamesa, jak też wielotomowe wydanie listów i pism Chaima Weizmanna²¹. Jak wynika z zawartych tam informacji, Cazalet pośredniczył w kontaktach Weizmanna z działaczami syjonistycznymi w Palestynie i Stanach Zjednoczonych, wykorzystując zresztą w tym celu odbywane u boku W. Sikorskiego podróże. Ponadto próbował wpływać na rząd brytyjski w kierunku zmiany jego polityki wobec uchodźców żydowskich. W wystąpieniach Cazaleta w obronie Żydów zwraca uwagę jego krytyczne nastawienie wobec rządu brytyjskiego, czego przykładem może być chociażby zorganizowanie w październiku 1941 r. delegacji parlamentarzystów do Sekretarza Stanu ds. Kolonii, protestujących przeciwko brytyjskiej polityce w Palestynie. Również ostatnia mowa parlamentarna Cazaleta, wygłoszona 19 maja 1943 r. zawierała silne akcenty krytyczne wobec rządu, pośrednio oskarżanego o antysemityzm. Dostępne materiały zdają się wskazywać na to, że bardziej zajmującym Cazaleta problemem była polityka rządu brytyjskiego w Palestynie niż zbrodnie popełniane przez Niemców m.in. w Polsce.

Przyczyn odrębności przyjętych przez Cazaleta i przez rząd polski celów i metod działania najprawdopodobniej należy szukać w ogromnym wpływie, jaki na poczynania Cazaleta wywierał Chaim Weizmann. Jego oddziaływanie było znacznie silniejsze niż wpływ Sikorskiego i przede wszystkim z nim Victor Cazalet w sprawach żydowskich współpracował.

Na temat aktywności Weizmanna wypowiadał się ze strony polskiej prof. Olgierd Górka, pisząc w swoim sprawozdaniu z przeprowadzonej z nim 11 września 1941 r. rozmowy: „...Światowe żydostwo jest w walce propagandowej z hitleryzmem mało aktywne i bynajmniej, jako ten wracający z kontynentu i obserwujący prasę światową nie mogą stwierdzić, że jakaś wielka nagonka żydowska na hitleryzm jest w toku. Prezes Weizmann bynajmniej nie zaprzeczył, że Żydzi dotychczas nie rozwinęli wielkiej akcji propagandowej przeciwko hitleryzmowi...”²². Mimo takiej oceny brak jest danych wskazujących na to, by rząd polski usiłował wykorzystać możliwości i wpływy Cazaleta dla ożywienia działalności propagandowej Weizmanna i kierowanej przez niego Światowej Organizacji Syjonistycznej.

Jedyny znany przykład pośrednictwa Cazaleta między Sikorskim a Weizmannem świadczy raczej o odwrotnym kierunku oddziaływania. Dnia 16 września 1941 r. Weizmann wystosował do gen. Sikorskiego list, w którym — powołując się na Cazaleta i jego zainteresowanie poruszoną sprawą — zwracał się z prośbą o zwolnienie z obowiązku służ-

²¹ *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, general edition: Barnett Litvinoff, vol. XVIII (January 1937-December 1938), ed.: A. Klieman, Jerusalem 1979, vol. XIX (January 1939-June 1940), ed.: N. A. Rose, Jerusalem 1979, vol. XX (July 1940-January 1943), ed.: M. J. Cohen, Jerusalem 1979.

²² Cyt. za: K. Iranek-Osmecki, op. cit., s. 183.

by wojskowej czeskiego działacza syjonistycznego, Bieguna. Prośba jego — zapewne nie bez wpływu Cazaleta — została uwzględniona²³.

Tak więc nie w działalności Cazaleta na rzecz Żydów należy szukać przykładów jego współpracy ze stroną polską. Nie zachowało się wprawdzie zbyt wiele dokumentów dających świadectwo aktywności Cazaleta jako oficera łącznikowego, trudno jest nawet dokładnie określić jej zakres, wiadomo jednak, że zajmował się on problemami różnej wagi, m.in. odwiedzał polskie oddziały wojskowe w Szkocji, występował do War Office w sprawie uposażenia oficerów polskich, interesował się warunkami życia Polaków mieszkających w Anglii, towarzyszył gen. Sikorskiemu w jego podróżach zagranicznych i — jak wynika ze sporządzanych przez niego notatek — nawet przygotowywał wygłaszane przez Sikorskiego w USA przemówienia²⁴, jak również odczytywał je.

Według R. R. Jamesa główne zadania Cazaleta polegały na „łagodzeniu stosunków pomiędzy rządem brytyjskim a Polakami oraz redukowaniu napięć i animozji w łonie Wolnego [sic!] Rządu Polskiego”²⁵. Na potwierdzenie drugiej części tego sformułowania nie udało się odnaleźć żadnych przykładów, chociaż — jak twierdził sam Cazalet — Sikorski zwracał się do niego, w czasie prowadzonych w lipcu 1941 r. rokowań ze stroną radziecką z prośbą o wpłynięcie na stanowisko prezydenta Władysława Raczkiewicza wobec planowanego układu. Trudno jednak taką interwencję nazwać mianem „łagodzenia napięć”.

Do najważniejszych spraw, z jakimi zetknął się Cazalet w okresie swojej współpracy z Polakami, należał problem planowanego układu brytyjsko-radzieckiego. Zgodnie z rozważaniami na początku 1942 r. projektami, układ ten zawierać miał klauzulę dotyczącą zachodnich granic ZSRR (z wyłączeniem zagadnienia granicy polsko-radzieckiej), uznającą zmiany, jakie w nich zaszły po 1939 r. Victor Cazalet był jednym z najbardziej aktywnych przeciwników zawarcia układu w takiej postaci. Prowadził bardzo ożywioną akcję w kierunku zmiany projektowanej treści porozumienia, protestował przeciw planom brytyjskiej dyplomacji, kierując swoje uwagi pod adresem Stafforda Crippsa, wystosował 17 kwietnia list do Anthony Edena, w którym nazywał projektowany układ „drugim Monachium”, próbował przekonać innych polityków brytyjskich o szkodliwości proponowanych warunków układu, wniósł to zagadnienie pod obrady Conservative Foreign Affairs Committee w dniu 23 kwietnia²⁶.

Stanowisko Victora Cazaleta zgodne było ze stanowiskiem zajmowanym w tej sprawie przez polską dyplomację. Zbieżność ta nie wynikała

²³ *The Letters and Papers of Chaim Weizmann...*, vol. XX, s. 199. Biegun przebywał w Wielkiej Brytanii od 1940 r. i podlegał obowiązkowi służby wojskowej w Polskich Siłach Zbrojnych. Był on współredaktorem „Selbstwehr” — organu czeskich syjonistów i aktywnym działaczem Jewish National Fund.

²⁴ “April 4th [1941] ...Write speech for General — rather a good one. Then it has to be translated into Polish. He alters it. Then it has to be translated into English literally. Then I have to make it into decent stuff” — Cyt. za: James, op. cit., s. 256.

²⁵ James, op. cit., s. 295.

²⁶ James, op. cit., s. 276. Zob. też PRO, PREM 4/19/1; J. Harvey (ed.), *The War Diaries of Oliver Harvey*. London 1978, s. 24—25; E. Barker, *Churchill and Eden at War*. London 1978, s. 240.

jednak z bliskich kontaktów Cazaleta z politykami polskimi. On sam stwierdzał, że do podjęcia akcji protestacyjnej skłoniła go nie tyle chęć obrony interesów polskich, ile przekonanie o tym, że projektowane warunki układu godzą w interesy Wielkiej Brytanii²⁷.

Udział Victora Cazaleta w organizowaniu opozycji przeciwko planowanej treści układu brytyjsko-radzieckiego nie spotkał się z ciepłym przyjęciem rządu Churchilla. Fakt ten służyć będzie jako jeden z elementów odpowiedzi na postawione wcześniej pytanie o możliwości działania Cazaleta, o to, jaki był w rządzie brytyjskim oddźwięk na jego poczynania.

Wyjaśnienie tego skomplikowanego zagadnienia należałoby rozpocząć od szkiegowego przedstawienia stosunków łączących Cazaleta z Churchilllem w okresie przedwojennym. Ich znajomość sięgała lat bardzo wczesnych, jako że rodziny Cazaletów i Churchillów były ze sobą zaprzyjaźnione. Victor Cazalet uczestniczył w ślubie Winstona Churchilla z Clementyną Hozier w 1908 r., ale o prawdziwej zażyłości między Churchilllem a Cazaletem można mówić dopiero w odniesieniu do okresu po I wojnie światowej. Przyjaźń, jaka się wówczas między nimi zawiązała, była rzeczywiście serdeczna, ale nie była równie długotrwała. Ich drogi zaczęły się rozchodzić na początku lat trzydziestych, głównie z uwagi na różnice poglądów politycznych.

W roku 1933 doszło na tle aktualnej wówczas sprawy Indii do ostatecznego rozłamu, który nie tylko stanowił zakończenie przyjaźni, ale doprowadził również do pewnej wrogości między Cazaletem a Churchilllem. Wprawdzie stosunki te uległy później pewnej poprawie, ale nigdy już nie miały przerodzić się w przyjaźń i zaufanie. W maju 1940 r., gdy ważyły się losy rządu Chamberlaina, V. Cazalet głosował za jego pozostaniem u władzy, co niewątpliwie zostało odnotowane przez Churchilla i jego stronników. W okresie późniejszym, aż do śmierci Cazaleta, stosunki między nimi były raz gorsze, raz lepsze, ale nigdy już nie były dobre, skoro Cazalet mógł zapisać 22 maja 1943 r. w swoim pamiętniku: „Winston powiedział mi któregoś dnia «Dzień dobry». Być może pomylił mnie z kimś innym!”²⁸.

W takiej sytuacji trudno powiedzieć, żeby dokonany przez Sikorskiego wybór Cazaleta na oficera łącznikowego z Churchilllem był najbardziej trafnym posunięciem. Na domiar złego nie tylko wymienione już problemy rzutowały na „przydatność” Cazaleta dla rządu polskiego — dochodziło jeszcze wiele nowych, rodzących się na bieżąco. Szczególne ich nasilenie dało się zauważyć w roku 1942.

W tym właśnie czasie ukazała się książka, czy raczej broszura autorstwa Cazaleta poświęcona jego pobytowi wraz z gen. Sikorskim w Związku Radzieckim na przełomie 1941 i 1942 roku. Praca ta, zatytułowana *With Sikorski to Russia* wydana została nakładem Curwen Press i przeznaczona była wyłącznie do prywatnego rozpowszechniania²⁹. Jednak —

²⁷ W swoim dzienniku V. Cazalet zanotował pod datą 22 kwietnia 1942 r.: „On this issue I am battling for British honour, not Polish interests”, a w liście do Sir Hugh Knatchbull-Huggeson’a, brytyjskiego ambasadora w Ankarze pisał 22 maja: „...I am more concerned in this matter with the honour of my country than the future of the Poles”. (Cyt. za: James, op. cit., s. 276—277).

²⁸ Cyt. za: James, op. cit., s. 283.

²⁹ V. Cazalet, *With Sikorski to Russia*. London 1942.

jak pisał Cazalet w liście do gen. Auchinlecka 11 czerwca 1942 r. — „Beaverbrook najwidoczniej zdobył egzemplarz [książki] i opublikował jej fragmenty, by okazać, jak złym człowiekiem jest Cripps, jak złym człowiekiem jest Sikorski i jak niewypowiedzianie złym jestem ja — ale przecież można się było tego spodziewać po Jego Lordowskiej Mości”³⁰.

Sprawa książki *With Sikorski to Russia* wywołała zaniepokojenie samego Churchilla. Po przeczytaniu artykułu w kontrolowanym przez Beaverbrooka „Evening Standard” z dnia 9 maja 1942 r., dotyczącego pracy Cazaleta, Churchill zażądał od Ministra Wojny wyjaśnień, jak było możliwe, by oficerowi brytyjskiemu, wyjeżdżającemu do Związku Radzieckiego w misji oficjalnej, zezwolono na tak szkodliwą publikację³¹. Odpowiedzią było stwierdzenie, że Cazalet został w lipcu 1940 r. zwolniony z wojska i nie podlega w związku z tym Regulaminowi Królewskiemu. Decyzją Churchilla było odłożenie całej sprawy. Prawdopodobnie umarłaby ona śmiercią naturalną, ale prowadzona wówczas przez Cazaleta akcja opozycyjna przeciw planowanemu układowi brytyjsko-radzieckiemu ponownie skierowała na niego uwagę Churchilla. Zażądał on od Sir Edwarda Bridges’a informacji o tym, jaki był status Cazaleta, na jakich warunkach został mianowany oficerem łącznikowym i komu podlegał.

Choć może wydawać się dziwne, że Churchill nie wiedział nic na temat funkcji własnego oficera łącznikowego, to przy bliższym zbadaniu sprawy okazuje się, że sytuacja rzeczywiście nie była jasna. Sam Cazalet uskarżał się na to, że jego stanowisko łącznika nie było jasno określone³², czemu zresztą trudno było się dziwić skoro pełnił on zupełnie nietypową rolę politycznego łącznika między premierami dwóch rządów.

Jak wynika z raportu przygotowanego przez Bridgesa, łatwiej było określić, kim Cazalet nie był, niż kim był. Otóż, nie był on członkiem brytyjskiej misji wojskowej przy armii polskiej (mimo, iż zakwaterowany był w przeznaczonym dla niej budynku), nie podlegał brytyjskiemu War Office, nie był nawet uprawniony do noszenia mundur wojskowego, nie był zatrudniony przez żaden z departamentów rządowych, nie podlegał żadnemu z ministrów brytyjskich. „Jeżeli był odpowiedzialny przed kimkolwiek to przed Generałem Sikorskim”. W zakończeniu swojej notatki dla Churchilla, datowanej 18 maja 1942 r. E. Bridges stwierdzał: „Ani War Office, ani Downing Str. nr 10, ani War Cabinet Office nie mają żadnych danych świadczących o tym, że jego [Cazaleta] status «człowieka Generała Sikorskiego» kiedykolwiek uległ zmianie; nie znaleźliśmy również żadnego związku z Tobą poza Twoją adnotacją stwierdzającą, że z zadowoleniem przyjmujesz jego nominację”³³.

³⁰ Cyt. za: James, op. cit., s. 278.

³¹ Już po paru dniach, 17 maja 1942 r., Churchill przeczytawszy książkę Cazaleta, a nie artykuł o niej, napisał: “I read his book in the train. It is not bad, and I saw little to object to in it”. — PRO, PREM 4/19/1.

³² Victor Cazalet pisał o pełnionej przez siebie funkcji: „...Political Liaison Officer between Mr Churchill and himself [Sikorski] — at least that is rather vague, unpaid and unofficial capacity in which General Sikorski has always regarded [podkr. — M. H.] my job” (Cazalet, op. cit., s. 1), czy: “Certain Poles in Russia seemed to think the Russians might not like an Englishman arriving with Sikorski, especially as I am supposed to be [podkr. — M. H.] the Liaison Officer between him and the English Prime Minister”. (Cazalet, op. cit., s. 33).

³³ PRO, PREM 4/19/1.

Wobec tych faktów nieodparcie nasuwa się wniosek, że pełniona przez Cazaleta funkcja politycznego oficera łącznikowego między W. Churchillem a W. Sikorskim była jedynie fikcją.

ВИКТОР КАЗАЛЕ — ПОЛИТОФИЦЕР СВЯЗИ МЕЖДУ У. ЧЕРЧИЛЛЕМ И В. СИКОРСКИМ

До своей смерти Виктор Казале пользовался известностью в политических кругах Великобритании, сегодня он уже почти забыт. Этого факта не опровергает то, что его имя часто появляется в работах, посвященных польскому правительству на эмиграции в Лондоне, поскольку касающиеся его сведения отрывочны, зачастую ошибочны. Этот пробел в некоторой степени восполняет биография Казале, написанная Робертом Родисом Джеймсом. Однако ее автор рассказывает главным образом о раннем периоде деятельности Казале, относительно мало места уделяет последнему периоду его жизни.

Настоящая статья базируется главным образом на данных Р. Р. Джеймса однако при описании периода 1940—1943 гг, использованы также архивные материалы (главным образом из Лондонского Паблик рикорд оффис). Цель статьи — собрать известные факты из жизни Казале, выявить пробелы и неточности в представлении о нем и его роли, а также указать направления, в каких должно вестись изучение деятельности Казале.

*

Виктор Казале родился 26 декабря 1896 г. в Лондоне, в зажиточной и влиятельной семье с богатыми традициями. Учился в университетах Итон и Оксфорд. Принимал участие в первой мировой войне, награжден Военным крестом. В 1917 г. участвовал в работе союзнического Военного совета, на рубеже 1918—1919 гг. принял участие в экспедиции британских войск в Сибирь. Окончив учебу в Оксфордском университете (1922 г.) занялся политической деятельностью и в возрасте всего 28 лет был избран членом палаты представителей от округа Чиппенгэм. Однако значимых успехов в политической карьере не достиг. Главной причиной было характерное для Казале отсутствие личного честолюбия и слишком большая распыленность способностей и усилий.

Лишь сближение с сионистским движением, которое наступило примерно в 1935 г, пробудило в нем увлеченность, которой он отдался почти безраздельно. Деятельность в пользу евреев и образования в Палестине их национального прибежища стала для Казале важнейшим делом жизни. Этого увлечения не ослабил интерес к польским делам, ставший весьма серьезным с 1940 г.

9 июля 1940 г. В. Казале стал политофицером связи между британским премьер-министром Уинстоном Черчиллем и польским премьер-министром Владиславом Сикорским. Эту функцию он исполнял до дня своей трагической смерти, до 4 июля 1943 г. (погиб вместе с генералом Сикорским в гибралтарской катастрофе).

Политофицером связи Казале был назначен по инициативе генерала Сикорского. Черчилль лишь выразил согласие на это предложение. В данной статье автор пытается определить, на сколько, с точки зрения поляков, выбор Казале был удачным, то есть на сколько он был полезен в осуществлении планов польского правительства. Для того, чтобы решить этот вопрос, следовало бы, с одной стороны, ответить, близки ли ему были стремления польского правительства восстановить независимость Польши и помогал ли он активно

их пропаганде и осуществлению, а с другой стороны — какими были его возможности, то есть какую поддержку он имел в то время среди британских политиков, какое влияние на действия британского парламента и правительства.

Ответ на первый из поставленных вопросов звучит отрицательно, несмотря на заверения Казале в симпатии к Польше и полякам и несмотря на близкие отношения с Сикорским. Доступные архивные материалы не говорят ни о какой активности Казале в польских делах на широком форуме — особенно в британском парламенте. Особенно удивительно его молчание по вопросу судьбы польских евреев.

Ответ на второй вопрос, касающийся возможностей воздействия Казале на британское правительство, тоже звучит отрицательно. Это предпримем в первую очередь напряженные отношения между Казале и Черчиллем. Правда, в период после первой мировой войны их связывала сердечная дружба, однако постепенно их пути расходились, и в 1933 г. произошло окончательное охлаждение. В мае 1940 г. Казале голосовал за оставление у власти кабинета Чемберлена, что, несомненно, было отмечено Черчиллем. Обострению взаимных отношений способствовала дополнительно позиция, занимаемая Казале по отношению к планируемому заключению британско-советского договора. Оживленная оппозиционная деятельность, проводимая им весной 1942 г., вызвала обеспокоенность Черчилля, который потребовал информации о том, каков был статус Казале, на каких условиях он был назначен офицером связи и кому подчинялся. Как следует из подготовленных в то время материалов, не только Черчилль ничего не знал о положении собственного офицера связи — никто не мог ничего сказать об исполняемой Казале функции. Он не работал ни в каком британском ведомстве, не был подчинен никому британскому министру, не отмечено никаких его связей с Черчиллем.

Из этих фактов неизбежно следует вывод, что исполняемая Виктором Казале функция политофицера связи между Уинстоном Черчиллем и Владиславом Сикорским была лишь фикцией.

VICTOR CAZALET — POLITICAL LIAISON OFFICER BETWEEN WINSTON CHURCHILL AND WŁADYSŁAW SIKORSKI

Victor Cazalet during his lifetime was a known character in the political circles of Great Britain, today he is almost forgotten in spite of the fact that his name is often mentioned in studies devoted to Polish Government-in-exile in London. Moreover, the information on this character are fragmentary and often misleading. The biography of Victor Cazalet written by Robert Rhodes James fills the gap to a certain degree only. However, the author focussed his attention principally on Cazalet's early activity and devoted little space to the last period of his life.

The present paper is based mainly on R. R. James's findings. As far as the years 1940—43 are concerned it draws on unknown archival materials (Public Record Office in London). The paper is aimed at summing up the known facts from Cazalet's life, pointing to the gaps and distortions in the opinion on his character, and his role, as well as outlining the directions of further studies on Cazalet's activity.

*

Victor Cazalet was born on 6 December 1896 in London in a well-to-do and influential family with rich traditions. He was educated at Eton and Christ Church College, Oxford. He took an active part in World War I, was awarded a Military

Cross. In 1917 he took part in the Allied Supreme War Council, in 1918—19 he participated in an expedition of the British troops to Siberia. After completing his studies in Oxford (1922) he was engaged in politics and when he was 28 he became Member of Parliament for Chippenham. However, in the political career he had not achieved many successes. The main reason for this was Cazalet's lack of ambitions and directing his abilities and efforts to too many things.

After he had connected himself with the Zionist movement about 1935 he revealed a great passion and became engaged deep in his activities. His principal interest was the activity in favour of Jews and an establishment in Palestine of the Jewish National Home. This interest of his was not diminished by the Polish issues that since 1940 greatly absorbed him. On 9 July 1940 Victor Cazalet became a political liaison officer between British Prime Minister Winston Churchill and Polish Prime Minister Władysław Sikorski. He held this function till his tragic death on 4 July 1943, (he was killed together with Sikorski in the air-crash over Gibraltar).

Victor Cazalet was appointed a liaison officer at the initiative of General Sikorski, while Churchill gave only his consent. The present paper contains an attempt at finding out whether the choice — from the point of view of Poles — was wise or not and to what extent Cazalet could be helpful in the implementation of the goals of the Polish Government. To resolve this problem the author had to answer the following questions: 1. whether the endeavours of the Polish nation to obtain independence were close to him and whether he actively participated in their implementation and 2. what possibilities he had in this regard, namely who among the British politicians supported him and what was his influence on the measures taken by the British Parliament and Government.

The answer to the first question is the negative one in spite of the fact that Cazalet declared his feelings for Poland and Poles and in spite of his friendly relations with General Sikorski. The available archival materials prove his lack of activity with regard to Polish issues on a wider forum and especially in the British Parliament. His passing over in silence the fate of Polish Jews is astonishing.

The answer to the second question is also in the negative. Decisive in this respect were the tense relations between Cazalet and Churchill. After World War I they were on friendly terms, but gradually their aims were gaped open to finally break in 1933. In May 1940 Cazalet voted for Chamberlain's government the fact which could not escape Churchill's attention. Cazalet's attitude to the planned British-Soviet treaty additionally sharpened the relations between the two men. When Cazalet engaged himself in a lively opposition activity in spring of 1942 Churchill became seriously upset and demanded an information on what the Cazalet's status was and on what conditions he was appointed as a liaison officer and to whom he was subordinated. As the materials then elaborated show not only Churchill but nobody could give any information on the function played by Cazalet. He was not employed by any of the British ministries, neither he was subordinated to any British minister. No relations between Churchill and Cazalet were found out either.

In view of these facts one is bound to make a conclusion that his function of a political liaison officer between Winston Churchill and Władysław Sikorski was only a fictitious one.